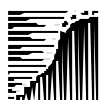

Jaarverslag OBN 2002 -2003

Redactie: Ellen Reuver

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Expertisecentrum LNV, februari 2005

© 2005 Expertisecentrum LNV, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Rapport EC-LNV nr. 2005/355-O
Ede, 2005

Teksten mogen alleen worden overgenomen met bronvermelding.

Deze uitgave kan schriftelijk of per e-mail worden besteld bij het Expertisecentrum LNV onder vermelding van code 2005/355-O en het aantal exemplaren. De kosten per exemplaar bedragen € 5,- Een factuur wordt meegestuurd bij de bestelling.

Oplage 200 exemplaren

Samenstelling Ellen Reuver

Met bijdragen van Annemiek Adams, Dick Bal, Henk Beije, Nico Bos, Mariken Fellingner, Gerard Grimberg, Jan Huinink, Rob Hendriks, Mariëtte Klein, René Verhoeven, Friso van der Zee

Druk Ministerie van LNV, directie IFA/Bedrijfsuitgeverij

Productie Expertisecentrum LNV
Bedrijfsvoering/Vormgeving en Presentatie
Bezoekadres : Horapark, Bennekomseweg 41
Postadres : Postbus 482, 6710 BL Ede
Telefoon : 0318 822500
Fax : 0318 822550
E-mail : DKinfobalie@minlnv.nl

Voorwoord

Sinds 1998 is het gebruikelijk om de vorderingen van het **Overlevingsplan Bos en Natuur** weer te geven in jaarverslagen. Eerst gebeurde dat jaarlijks, later per 2 jaar. Deze jaarverslagen hadden de vorm van een rijk geïllustreerde brochure op A5 formaat. In 2004 is in dezelfde opmaak de brochure "15 jaar natuurherstel in Nederland" verschenen. Vanwege dat feit is voor het voorliggende "Jaarverslag OBN 2002-2003" gekozen voor de meer bescheiden vorm van een OBN werkdocument.

Los van de aangepaste vormgeving geeft dit jaarverslag weer gewoon een overzicht van het budget dat is besteed aan effectgerichte maatregelen tegen verzuring, verdroging en vermesting. Tevens biedt het inzicht in de activiteiten van het OBN kennisnetwerk in 2002 en 2003.

Ir. H. de Wilde
Waarnemend Directeur Expertisecentrum LNV

Inhoudsopgave

1	Organisatie	7
1.1	Intern LNV	7
1.2	BC kennis	7
2	Uitvoering	9
3	Beleidsmonitoring	11
4	Kennisontwikkeling	13
4.1	EGM op landschapsniveau bekeken	13
4.2	Deskundigenteam Bossen	13
4.2.1	OBN-onderzoek	13
4.2.2	Kennistransfer / communicatie	14
4.2.3	Functioneren van het deskundigenteam	14
4.2.4	Overige mededelingen	14
4.3	Deskundigenteam Droge en vochtige schraallanden	15
4.3.1	OBN-onderzoek	15
4.3.2	Kennistransfer / communicatie	15
4.3.3	Functioneren van het deskundigenteam	15
4.3.4	Overige mededelingen	15
4.4	Deskundigenteam Zwakgebufferde Oppervlakte-wateren	15
4.4.1	OBN-onderzoek	15
4.4.2	Kennistransfer/communicatie	16
4.4.3	Functioneren DT	16
4.5	Deskundigenteam Hoogvenen	16
4.5.1	OBN-onderzoek	16
4.5.2	Kennistransfer / communicatie	17
4.5.3	Functioneren van het deskundigenteam	17
4.6	Deskundigenteam Droge duinen & stuifzanden	17
4.6.1	OBN-onderzoek	17
4.6.2	Kennistransfer / communicatie	17
4.6.3	Functioneren van het deskundigenteam	17
4.7	Deskundigenteam Natte Schraallanden	17
4.7.1	Onderzoek	17
4.7.2	Kennistransfer/communicatie	18
4.7.3	Functioneren van het deskundigenteam	19

4.8	Deskundigenteam Laagveenwateren	19
4.8.1	Onderzoek	19
4.8.2	Kennistransfer/communicatie	20
4.8.3	Functioneren van het deskundigenteam	20
4.9	Deskundigenteam Fauna	20
4.9.1	Onderzoek	20
4.9.2	Kennistransfer/communicatie	21
4.9.3	Functioneren van het deskundigenteam	21
5	Adviseringsfunctie	23
5.1	Deskundigenteam Bossen	23
5.2	Deskundigenteam Droge en Vochtige Schraallanden	23
5.3	Deskundigenteam Zwakgebufferde Oppervlaktewateren	23
5.4	Deskundigenteam Hoogvenen	23
5.5	Deskundigenteam Droge Duinen en Stuifzanden	24
5.6	Deskundigenteam Natte Schraallanden	24
5.7	Deskundigenteam Laagveenwateren	24
5.8	Deskundigenteam Fauna	24
6	Publicaties	25

1 Organisatie

1.1 Intern LNV

Voor het uitvoeringsdeel van de regeling EGM was Gerrit van Ommering de verantwoordelijke beleidsmedewerker bij de directie Natuur en Patricia Mulders bij LASER. De uitvoering wordt ondersteund door de regiegroep OBN.

Het Expertisecentrum LNV is verantwoordelijk voor de coördinatie van het OBN-kennisnetwerk. Rob Hendriks had de leiding over het project. Van april tot en met december 2002 heeft Chantal van Dam de leiding overgenomen (m.u.v. de aansturing van de kennisontwikkeling). Bij de coördinerende taak van het EC-LNV speelt het OBN-platform een belangrijke rol. Het OBN-platform is in beide jaren vier maal bijeen geweest. In verband met de verhuizing van het Expertisecentrum is het OBN-kennisarchief opgeschoond en beter gestructureerd. De projectadministratie is nu goed ontsloten en het rapportenarchief is ondergebracht in de mediatheek van het EC-LNV. Vanaf 2003 is er voor ieder deskundigenteam een eigen secretaris (of – in het geval van de fauna – een voorzitter) vanuit het Expertisecentrum.

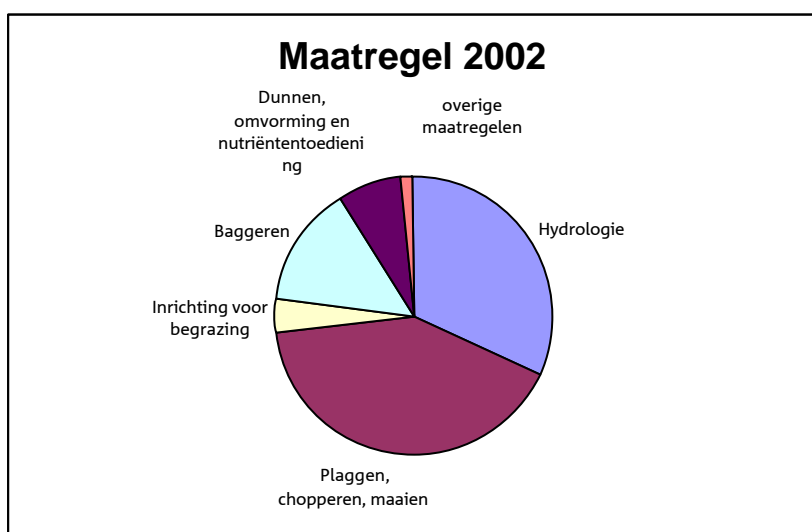
Naar aanleiding van een interne LNV-audit over integriteitrisico's is er het nodige veranderd: zo is er vanaf 2003 een striktere scheiding gemaakt tussen de organisatorische rol en de opdrachtgeverrol van het EC-LNV. De projectleider is niet langer ook secretaris van een deskundigenteam. De secretarissen dragen op hun beurt geen verantwoordelijkheid voor de opdrachtverleningen. De opdrachtgeverrol van het EC-LNV is versterkt door organisatorische en administratieve verbeteringen. In 2003 startte het EC-LNV de discussie over een mogelijke modernisering van het OBN-netwerk. Op basis van een notie daarover, besloot DN tot het laten uitvoeren van een evaluatieonderzoek in 2004.

1.2 BC kennis

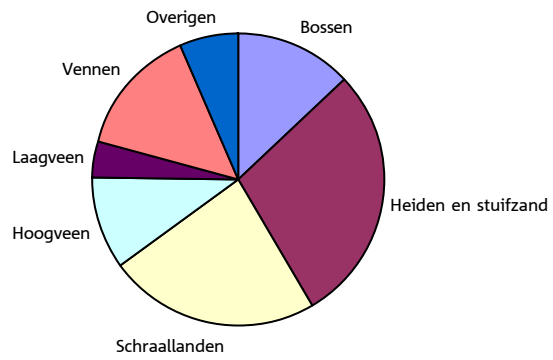
De begeleidingscommissie Kennis kwam in 2002 drie maal en in 2003 vier maal bijeen. In het tweede kwartaal van 2002 nam Mariëtte Klein de voorzittershamer over van Erik van Zadelhof. Zowel in 2002 als in 2003 voerden de voorzitter van de BC kennis en de projectleider voortgangsgesprekken met de voorzitters van de deskundigenteams. In diverse gevallen waren daarbij ook de secretarissen van de deskundigenteams aanwezig.

2 Uitvoering

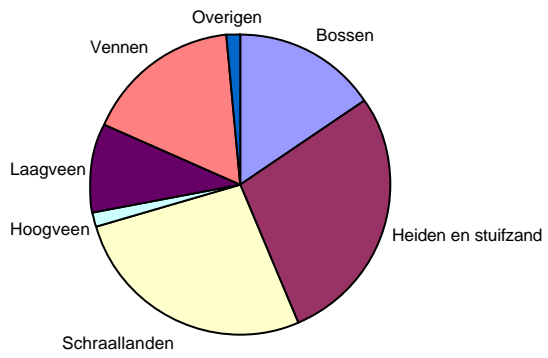
In 2002 is in totaal 7,8 miljoen euro uitgegeven aan herstelmaatregelen. In 2003 was dat 7,1 miljoen euro. In de eerste twee cirkeldiagrammen is te zien welke maatregelen er in 2002 en 2003 zijn uitgevoerd met het budget. In het derde en vierde cirkeldiagram is te zien aan welke ecosystemen het geld in de verslagperiode is uitgegeven.

Ecosysteem 2002

Ecosysteem 2003

3 Beleidsmonitoring

Zoals al sinds 1999 het geval is, verleende het Expertisecentrum LNV ook in 2002 de opdrachten voor de OBN-beleidsmonitoring. Daarnaast werd er in 2002 en 2003 gewerkt aan een nieuw protocol. Daarvoor is vooral veel aandacht besteed aan het in beeld brengen van de beleidsmatige informatiebehoefte en de kosten die verschillende keuzen met zich mee brengen. In dit kader heeft het KIWA / Oranjewoud het rapport 'Naar een protocol voor beleidsmonitoring van EGM-projecten' opgesteld.

Vanwege de bevroering van het OBN-budget is er in 2003 geen beleidsmonitoring uitgevoerd.

Eind 2003 is door de directie Natuur besloten dat subsidie voor de beleidsmonitoring voortaan rechtstreeks door terreinbeheerders bij LASER kan worden aangevraagd. Er wordt dus niet meer gestreefd naar centrale aansturing en een voorgeschreven protocol. Met de terreinbeheerders is afgesproken dat ze zelfstandig m.b.v. de monitoringresultaten hun EGM projecten evalueren. Ze zullen er zelf over rapporteren.

4 Kennisontwikkeling

In 2002 en 2003 is verder gewerkt aan de kennisontwikkeling op basis van de OBN-onderzoeksvisie 1999-2004. Meer hierover bij de diverse deskundigenteams. Begin 2003 was er vanwege alle politieke en economische ontwikkeling een plotselinge stagnering in de beschikbaarheid van het budget voor OBN-kennisontwikkeling. Halverwege 2003 kon de kennisontwikkeling toch nog op halve kracht worden voortgezet. Deze ontwikkeling maakte het OBN-netwerk meer bewust van de permanente noodzaak om de resultaten goed voor het voetlicht te brengen bij bestuurders en politici.

4.1 EGM op landschapniveau bekeken

Naast de kennisontwikkeling in de deskundigenteams is er gewerkt aan het in beeld brengen van diverse aspecten van EGM op landschapsschaal. Daarvoor zijn enkele bijeenkomsten belegd:

Datum	Landschapstype	Vertegenwoordigers aanwezig vanuit deskundigenteam
12 november 2002	Duinlandschap	Duinen en stuifzanden, Natte schraallanden, Zwak gebufferde wateren, Fauna
10 december 2002	Beekdallandschap	Droge en vochtige schraallanden, Natte schraallanden, Bossen, Fauna
21 januari 2003	Zandlandschap	Droge en vochtige schraallanden, Natte schraallanden, Zwak gebufferde wateren, Duinen en Stuifzanden, Bossen, Fauna
18 februari 2003	Laagveenlandschap	Laagveenwateren, Natte Schraallanden, Fauna

De resultaten zijn gepubliceerd in het rapport 'Effectgerichte maatregelen tegen verzuring, verdroging en vermesting (EGM) op landschapsschaal: aanbevelingen voor terreinbeheer en beleid' (EC-LNV, 2004). Er is een hele reeks van aanbevelingen bijeengebracht die met het onderwerp "landschapsschaal" te maken hebben. De aanbevelingen hebben deels betrekking op de uitvoeringspraktijk van de regeling EGM. Via het OBN-netwerk vinden deze aanbevelingen inmiddels al hun weg naar de terreinbeheerders die zich bezighouden met de voorbereiding en planning van effectgerichte maatregelen tegen verzuring, verdroging en vermesting. Daarnaast zijn er diverse aanbevelingen die te maken hebben met de mogelijke consequenties voor de organisatorische kant van het Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN) van een focus op het landschapniveau.

4.2 Deskundigenteam Bossen

4.2.1 OBN-onderzoek

Tijdens de verslagperiode zijn de lopende referentieonderzoeken Geestmerambacht, Springendal/Korenburgerveen en Koelbroek afgesloten. De resultaten van Geestmerambacht en Koelbroek zijn gerapporteerd. Het eindrapport Springendal/Korenburgerveen heeft vertraging opgelopen omdat een deel van de veldwaarnemingen pas in het voorjaar 2004 uitgevoerd kon worden, waardoor de

rapportage tot najaar 2004 moest wachten. Aan de resultaten is bovendien in de OBN-nieuwsbrief en in vakbladen uitgebreid aandacht geschonken. Van de (voorlopige) resultaten van de genoemde referentieprojecten is reeds in het vorig jaarverslag melding gemaakt.

In het Korenburgerveen heeft de compartimentering van het hoogveen (uitgevoerd door beheerder NM) een negatieve invloed gehad op het bosreferentieproject. Het elzen- en berkenbroekbos kreeg te maken met stagnerend water. De gevolgen daarvan zullen zich over langere termijn manifesteren. In het deskundigenteam bossen is daarom geopperd om dit referentieproject langer te blijven volgen. Dezelfde wens is geuit ten aanzien van Koelbroek. Deze wensen worden meegenomen in de inventarisatie naar mogelijk nieuw te starten referentieprojecten. Naar aanleiding van de uitkomst van het TNO-bosrandenonderzoek is binnen het deskundigenteam bekeken of er een verdiepingsslag gemaakt kon worden. Het gaat er daarbij om, beheerders praktische informatie te verschaffen over depositie en bosranden en de gevolgen van dunningsingrepen op de mate van depositie in het bos. Dit heeft echter tot op heden niet geleid tot concrete onderzoeksvoorstellen.

In de verslagperiode is er een offertetraject doorlopen voor de al eerder aangekondigde 'Evaluatie van EGM in bossen'. De opdracht is verleend aan het consortium Alterra/Eelerwoude. Om budgettaire redenen is dit project pas gestart in 2004.

Het deskundigenteam heeft zich in de verslagperiode uitgesproken over de wenselijkheid tot verdieping van de brochure 'Natte bossen'. De referentieprojecten hebben volgens het deskundigenteam voldoende praktisch bruikbare informatie opgeleverd voor beheerders om een soort handboek natte bossen op te stellen. Voorgesteld werd om een externe schrijver aan te trekken, begeleid door een aantal leden van het deskundigenteam voor het bewaken van de inhoud. Dit voorstel werd later achterhaald door de plannen rond de invulling van de tender Communicatie OBN, die voorziet in het opstellen van een natte bossensleutel. Het deskundigenteam is bereid om voor de opstelling van de sleutel als klankbord te dienen.

4.2.2 Kennistransfer / communicatie

Geen bijzonderheden.

4.2.3 Functioneren van het deskundigenteam

Het animo van leden van het deskundigenteam om bijeen te komen is duidelijk verminderd in vergelijking tot voorgaande jaren. Dat heeft te maken met problemen in de toerekening van de vergadertijd naar onderhanden zijnde projecten, andere prioritering van werk en de algehele malaise in 2003 door de bestedingenstop, waardoor er amper behoefte was om bijeen te komen. In de periode 2002-2003 hebben Hans van den Bos (SBB), André Jansen (Waterleidingmaatschappij Overijssel), Rein Poels (Wageningen Universiteit) en Peter van den Tweel (SBB) het deskundigenteam verlaten. De ontstane vacatures zijn, op de vervanging van voorzitter van den Tweel na (Harrie Hekhuis), niet meer opgevuld in afwachting van een nog te houden evaluatie.

4.2.4 Overige mededelingen

Gelet op het aantal binnengekomen OBN-aanvragen bij de Unie van Bosgroepen en de landschappen signaleren we een toename van het aantal aanvragen voor bestrijding van verdroging en een afname van het aantal aanvragen voor het herstel van de mineralenbalans.

4.3 Deskundigenteam Droge en vochtige schraallanden

4.3.1 OBN-onderzoek

Het project 'bekalking inzigtgebieden' (dat loopt via deskundigenteam zwak gebufferde oppervlaktewateren) is in 2003 afgerond. Bekalking van het inzigtgebied ('catchment liming') blijkt een zeer succesvolle maatregel om (zeer) zwak gebufferde ven-ecosystemen en omliggende natte heide te herstellen. Veel karakteristieke soorten keren terug. Het project 'lange termijneffecten EGM' heeft vertraging opgelopen. Dit project is in 2001 gestart en wordt uitgevoerd door Grontmij & Natuurbalans, met de Universiteit Utrecht als onderaannemer. Het rapport is uiteindelijk begin 2004 verschenen. Een belangrijke conclusie uit het onderzoek is dat het herstel van de verzuurde, vermeste en/of verdroogde heide en schraalgraslanden duurzaam is. De positieve effecten van effectgerichte maatregelen houden ook 10-12 jaar na uitvoering nog aan. Het project 'hellingsschraallanden' dat in 2002 van start zou gaan, is helaas uitgesteld door onverwachte bezuinigingen op het OBN-budget. Het is uiteindelijk in 2004 van start gegaan.

In de verslagperiode zijn drie nieuwe voorstellen voor onderzoek ingediend:

- Projectvoorstel voor een literatuuronderzoek naar de mogelijkheden van branden als EGM.
- Projectvoorstel voor herstelmaatregelen van de stroomdalgraslanden langs de Vecht.
- Projectvoorstel over de bedreiging van de zinkflora in het Geuldal.

4.3.2 Kennistransfer / communicatie

Verschillende leden van het deskundigenteam hebben op nationale bijeenkomsten en in het buitenland over OBN-onderzoek gepresenteerd. Zo zijn verscheidene lezingen gepresenteerd over OBN-onderzoek op het Europese Restoration Ecology Congres in Boedapest (augustus 2002).

4.3.3 Functioneren van het deskundigenteam

Door de problematiek met het geld is het deskundigenteam iets minder frequent bijeen gekomen in 2002-2003: in totaal vier keer, waarbij twee keer een veldbezoek was ingepland.

In de periode 2002-2003 heeft Frank Berendse het DT verlaten. Nieuwe leden van het DT zijn Renée Bekker (RUG), Geert Kooiman (SBB), Michiel Wallis de Vries (Vlinderstichting) en Friso van der Zee (secretaris).

4.3.4 Overige mededelingen

In de tweede helft van 2003 zijn de activiteiten van het deskundigenteam weer geïntensiveerd. Voor 2004 zijn 3 vergaderingen gepland, met 1 veldbezoek. Aandachtspunten zullen zijn: hellingsschraallanden, de problematiek van de zinkflora en drukkbe grazing door schaapskuddes.

4.4 Deskundigenteam Zwakgebufferde Oppervlaktewateren

4.4.1 OBN-onderzoek

In de 'Tussenrapportage Vennen' (mei 2002) zijn de stand van zaken en de resultaten van de volgende drie OBN-projecten toegelicht:

- Monitoring van directe effecten van herstelmaatregelen op watermacrofauna in zwakgebufferde oppervlaktewateren.
- Watermacrofauna-monitoring ten behoeve van herstel en behoud van het Weerterbos.

- Retrospectieve monitoring van de effectiviteit van restauratie van zwakgebufferde oppervlaktewateren voor de macrofauna.

Het betreft een drietal specifiek op de fauna gerichte projecten, waarin gekeken is naar o.a. lange termijneffecten op de fauna, kolonisationsnelheden van ongewervelde dieren en het beperken van sterfte onder restpopulaties als gevolg van het uitvoeren van maatregelen.

Het deskundigenteam heeft sinds 2003 meer een adviserende functie. Grote onderzoeken in het kader van OBN zijn er niet meer geweest. Zoals één van de (nieuwe) leden het formuleerde: “De gemakkelijke dingen zijn nu allemaal gedaan, nu komen we bij de moeilijke dingen die zijn blijven liggen”.

4.4.2 Kennistransfer/communicatie

Op 7 november 2002 is, tijdens een bijeenkomst, de in 2000 verschenen ‘Vennensleutel’ geëvalueerd. Met deze sleutel kunnen het natuurdoeltype van een ven, de oorzaken van achteruitgang en de maatregelen en kansrijkdom daarvan bepaald worden. Een belangrijke conclusie uit de evaluatie was dat de huidige opzet helder en duidelijk is, maar dat de indeling van de ventypen geen recht doet aan de heterogeniteit en dus nog niet compleet is. Verder mist de fauna, de relatie met atmosferische depositie en de relatie van het ven met het landschap. Voorgesteld werd om de gegevens van de sleutel met nog meer achtergrondinformatie beschikbaar te stellen op internet. De update van de Vennensleutel en het plaatsen op internet zullen in 2004 plaatsvinden, in het kader van de Kennistransfer.

4.4.3 Functioneren DT

In de verslagperiode is het deskundigenteam twee keer bij elkaar gekomen. Het deskundigenteam is vanaf 2003 meer een soort platform geworden waar beheerders met gerichte vragen voor advies terecht kunnen. Dit is ingegeven door het feit dat er geen experimentele of proefmaatregelen meer zijn voor vennen.

Vincent van der Meij van het EC-LNV heeft in 2003 de rol van secretaris overgenomen van Mariken Fellingner (EC-LNV). Verder heeft Onneke Driessen (Zuiveringschap Limburg) het deskundigenteam verlaten.

4.5 Deskundigenteam Hoogvenen

4.5.1 OBN-onderzoek

Het feitelijk onderzoek van het onderzoeksconsortium KUN/WUR/Stichting Bargerveen/NITG-TNO, dat in 1998 is gestart, is reeds eind 2001 beëindigd. In maart 2002 zijn de onderzoeksresultaten tijdens een workshop voorgelegd aan een groot aantal hoogveenbeheerders. Daarbij zijn de onderzoeksresultaten zoveel mogelijk vertaald naar praktische maatregelen. De workshop had ook als doel na te gaan of het beheer een rol kan spelen bij het oplossen van kennisproblemen die nog openstaan. In 2002 is de eindrapportage van het consortium afgerond. Het onderzoek heeft veel nieuwe kennis opgeleverd voor het hoogveenherstel in Nederland. Zo is bijvoorbeeld de ‘overloopmethode’ ontwikkeld om wegzijging en oppervlakkige aanvoer van water betrouwbaar te kunnen bepalen. Verder is in het onderzoek uitgebreid aandacht besteed aan de invloed van stikstofdepositie.

De RUG heeft apart, hydrologisch onderzoek gedaan aan de hoogveentjes in het Dwingelerveld. Aangetoond werd dat deze veentjes onderling sterk met elkaar samenhangen. Vooral wat betreft de watervoorziening en het daarin opgeloste CO₂, wat belangrijke groeifactoren zijn voor veenmossoorten. Dit onderzoek sluit inhoudelijk aan bij het uitgebreide onderzoek door het consortium.

Het geplande vervolgonderzoek is nog niet opgepakt vanwege de plotselinge bezuinigingen.

4.5.2 Kennistransfer / communicatie

De resultaten van het onderzoek zijn besproken tijdens een workshop met de beheerders op 8 maart 2002. Het eindrapport van de 1^e fase was bovendien aanleiding voor een bespreking ervan in de Nieuwsbrief OBN. Diverse delen van het onderzoek zijn ook gepresenteerd op buitenlandse symposia. De poster van het faunaonderzoek heeft daarbij een prijs gewonnen.

4.5.3 Functioneren van het deskundigenteam

Ondanks de gedwongen stagnatie van het onderzoek is het team in 2002/2003 vijf maal bijeen geweest, o.a. om het vervolgonderzoek goed voor te bereiden. Er hebben zich geen personele wijzigingen voorgedaan.

4.6 Deskundigenteam Droge duinen & stuifzanden

4.6.1 OBN-onderzoek

In de verslagperiode is geen onderzoek uitgevoerd.

4.6.2 Kennistransfer / communicatie

DT-lid Pim Jungerius heeft in het Vakblad Natuurbeheer van april 2003 een artikel geschreven over 'De rol van de beheerder in het behoud van actieve stuifzanden'.

4.6.3 Functioneren van het deskundigenteam

Het deskundigenteam droge duinen en stuifzanden is vier maal bijeen geweest in 2002-2003. Elke bijeenkomst is gecombineerd met een veldbezoek, respectievelijk naar Nationaal Park de Hoge Veluwe, de duinen van Terschelling, het Kootwijkerzand en het Wekeromse Zand.

Tijdens de verslagperiode hebben de leden Bakker, Beije, Esselink, Holtland en Mourik het DT verlaten en zijn nieuw toegetreden de heren Borgonje, Borkert, Bos, Koopmans, Riksen, Slings.

Overige mededelingen

Verdere activiteiten/producten van deskundigenteam droge duinen en stuifzanden:

- Begeleiding van het vooronderzoek EGM Wekeromse Zand.
- Begeleiding van het monitoringvoorstel EGM chopperen AWD.
- Bespreken van de situatie van de met uitsterven bedreigde duinpieper in Nederland. Deze soort is in Nederland aan stuifzanden gebonden.
- Afronden van het preadvies over stuifzanden.
- Advisering over bijstelling van de status van enkele EGM-maatregelen in de subsidieregeling EGM.
- Protestbrief over de bezuiniging van LNV op het OBN-Kennisbudget.
- Agenderen van branden als mogelijke OBN-beheersmaatregel.
- Becomentariëren van de indicatorsoortenmemo van KIWA voor het OBN-beleidsonderzoek.

4.7 Deskundigenteam Natte Schraallanden

4.7.1 Onderzoek

Met de publicatie van de eindresultaten werden in de periode 2002-2003 negen onderzoeken afgesloten:

- *Systeemtypen Natte schraallanden*. In dit onderzoek is op landschapsschaal geïnventariseerd in welk deel van een landschap welke specifieke combinaties van factoren tot bijbehorende plantengemeenschappen leiden.
- *Evaluatie van basen- en voedingstoestand na 10 jaar herstelmaatregelen in enkele OBN-referentieprojecten van natte schraallanden*. In 2000 is gestart met het volgen van effecten van herstelgerichte maatregelen in een aantal referentiegebieden. Dit rapport heeft betrekking op een verklaring van het botanisch herstel, of het uitblijven daarvan, van terreinen waar circa tien jaar geleden herstelmaatregelen zijn genomen.
- *Evaluatie van basen- en voedingstoestand na 10 jaar bevoeiing van enkele OBN-referentieprojecten van natte schraallanden*. Dit onderzoek is in 2000 gestart. Gekeken is in hoeverre de oude praktijk van bevoeiing met oppervlaktewater als herstelmaatregel tegen verzuring en verdroging perspectief biedt. In dit eindrapport worden de bodemkundige deelonderzoeken samengevat en geïntegreerd tot een synthese. Ook de consequenties van de onderzoeksresultaten voor de praktijk van het terreinbeheer worden in het eindrapport aangegeven.
- *Effectgerichte maatregelen in boezemlanden en beekdalen (Friesland en Drenthe)*. Dit betreft monitoringonderzoeken die in de periode 1991-2002 zijn opgezet in het boezemblauwgraslandreservaat Wyldlannen /Ule Krite bij Earnewoude; de beekdalschraallanden De Barten in de Lindevallei bij Oldeberkoop en De Lage Maden in de Drentse Aa bij Taarlo. Het onderzoek was gericht op herstel van verdroging, vermessing en verzuring van de ecosystemen door lokale hydrologische maatregelen en plagmaatregelen.
- *Effectgerichte maatregelen in beekdalen (Gelderland)*. Als effectgerichte maatregel tegen verdroging en verzuring is in de schraalgraslanden van het beekdal Groot-Zandbrink een ondiep begreppelingssysteem aangelegd. Onderzocht werd of hierdoor de invloed van neerslag op de schraalgraslandvegetatie kon worden teruggedrongen ten gunste van de kwelinvloed en of daardoor de zuurbuftercapaciteit van de bodem kon worden hersteld.
- *Effectgerichte maatregelen in beekdalen (Gelderse Achterhoek)*. In het natuurreservaat het Korenburgerveen is sinds de jaren vijftig de grondwaterstand gedaald, en daarmee de aanvoer van baserijk grondwater naar de wortelzone. Op praktijkschaal is onderzoek gedaan naar de effecten van maatregelen tegen de hierdoor ontstane verzuring.
- *Effectgerichte maatregelen op trilvenen (Noord-Holland, Utrecht en Noordwest Overijssel)*. Deze publicatie bevat een overzicht van (de kansrijkdom van) herstelmaatregelen voor de korte (0-10 jaar) en de langere termijn op basis van de ervaringen in de onderzochte terreinen.
- *Effectgerichte maatregelen in beekdalen (Twente) en natte duinvalleien in het Renodunale District (Goeree-Overflakkee)*;
- *Effectgerichte maatregelen in natte duinvalleien in het Waddendistrict (Texel en Terschelling)*. Dit rapport geeft de resultaten van onderzoek dat in de periode 1991-2002 heeft plaatsgevonden naar het herstel van de duinvalleien de Moksloot op Texel en de Koegelwieck op Terschelling.

In de verslagperiode is één nieuwe onderzoeksvraag in behandeling genomen: 'Nutriëntenaanrijking door bevoeiing langs de Reest'. Om de effecten van herstel van het overstromingsregime beter te kunnen voorspellen is in 2001 een experimenteel vloeiveld ingericht langs de Reest. Doel is om een beter beeld te krijgen van de hoeveelheid slib en nutriënten die in het experimentele vloeiveld worden afgezet tijdens het vloeien. Hiertoe worden 3 keer per jaar slibmetingen gedaan en wordt geanalyseerd wat daarvan door de vegetatie wordt opgenomen.

4.7.2 Kennistransfer/communicatie

Het deskundigenteam Natte Schraallanden heeft gepleit voor een ruimere verspreiding van de kennis die de afgelopen twaalf jaar vergaard is, d.m.v. een naslagwerk (boekenreeks). Ook een vertaling ervan naar een sleutel voor

terreinbeheerders waarmee op basis van terreinkenmerken effectieve beheersmaatregelen kunnen worden afgeleid verdient prioriteit. Voor het naslagwerk zijn voornamelijk geen middelen beschikbaar. De begeleidingscommissie Kennis is gevraagd hiervoor additionele middelen bij DN te zoeken. De sleutel zal in 2004-2005 worden gerealiseerd via het communicatieproject waarbij het eerste schrijfwerk door leden van het deskundigenteam zal worden verricht.

4.7.3 Functioneren van het deskundigenteam

Het deskundigenteam is in de periode 2002-2003 zes keer bijeen geweest. Het secretariaat is in 2003 overgegaan van Rob Hendriks naar Jan Huinink (beide EC-LNV). Reden hiervoor is het besluit om het coördinatorschap van OBN kennis niet meer te combineren met de functie van secretaris van een deskundigenteam (zie 1.1).

4.8 Deskundigenteam Laagveenwateren

4.8.1 Onderzoek

In 2002 heeft het Deskundigenteam Laagveenwateren zich gericht op het verkennen en selecteren van de beste onderzoekslocaties en de medewerking van de beheerders hierin voor het te starten onderzoek in 2003.

In 2003 is het langjarig onderzoeksproject gestart dat gericht is op de kennislacunes die in het Preadvies Laagveenwateren (Lamers et al., 2001) zijn geconstateerd. Aan dit onderzoeksproject werkt een onderzoeksconsortium dat bestaat uit de Radbouduniversiteit Nijmegen, de Universiteit Utrecht, het Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO), Witteveen + Bos, Stichting Bargerveen en Wageningen UR.

Het onderzoek bestaat uit drie deelonderzoeken:

- Herstel van hydrologie, water- en veenkwaliteit: welk type beheer brengt de verscheidenheid aan laagveengemeenschappen terug. In 2003 richtte dit onderzoek zich met name op de relatie tussen fosfaat- en ijzerconcentraties en gewenste vegetatieontwikkelingen, de afbraaksnelheid van veen in relatie tot de waterkwaliteit en het effect van baggeren in relatie tot de bodemopbouw en -kwaliteit.
- Herstel van verlanding en veenvorming in laagveenwateren: een onderzoek naar sleutelfactoren. Dit onderzoek richtte zich in 2003 met name op de relatie tussen eutrofiëring/waterkwaliteit en het uitblijven van verlanding/kraggevorming.
- De effecten van herstelmaatregelen op voedselwebrelaties in laagveenwateren. In 2003 richtte dit onderzoek zich op de relatie tussen biomanipulatie (wegvangen van vis) in relatie tot de helderheid van het water, de relatie tussen algenbloei en chemische toestand van het water en de consequenties voor ontwikkeling van zoöplankton, de voedselvoorkeur van zoöplankton voor bepaalde algen.

Het onderzoek betreft zowel vergelijkend onderzoek (vergelijking van gebieden van verschillende geografische regio's, van verschillen in landschapshydrologie, van verschillen in ontwikkeling), als experimenteel veldonderzoek (beheersexperimenten, enclosures) als experimenteel laboratoriumonderzoek. De eerste onderzoeksresultaten verschijnen begin 2004.

Alle deelonderzoeken vinden zoveel mogelijk plaats in dezelfde terreinen, waarbij de beheerders (zowel waterbeheerders als terreinbeheerders) betrokken zijn. De onderzoekslocaties zijn Alde Faenen, De Deelen, Het Hol, Ilperveld, Terra Nova, Uddelermeer, Wormer- en Jisperveld, Waterland, Westbroek en het Zijdelmeer.

Het bovenstaande onderzoek wordt verder voortgezet in 2004 en 2005 om uiteindelijk te komen tot een systeemanalyse waarin de sleutelfactoren tot succesvol herstel worden aangegeven en verwerkt in een 'sleutel' voor het beheer van laagveenwateren.

4.8.2 Kennistransfer/communicatie

Het deskundigenteam wordt regelmatig om advies gevraagd bij subsidieaanvragen voor herstel van laagveenwateren. Bij deze adviesaanvragen worden nieuwe inzichten verwerkt in het advies. Andersom probeert het deskundigenteam zelf ook zoveel mogelijk kennis op te doen uit de herstelprojecten.

Voor laagveenwateren is het van groot belang dat méér dan alleen terreinbeheerders betrokken zijn bij het herstel, maar in ieder geval ook waterbeheerders. Daarom is het onderzoek regelmatig gepresenteerd en bediscussieerd in het Platform Ecologisch Herstel Meren, een platform waarin met name waterbeheerders ervaringen uitwisselen. Ook onderhoudt het deskundigenteam contact met het OPAF (OnderzoeksPlatform Alde Faenen).

2003 is het eerste experimentele onderzoeksjaar voor laagveenwateren. De eerste tussenresultaten worden verwacht in 2004. Er zijn nog onvoldoende zekerheden te geven over concrete beheersmaatregelen. Daarom blijft de status proef/experimenteel van toepassing op alle maatregelen die in laagveenwateren worden genomen.

4.8.3 Functioneren van het deskundigenteam

Het Deskundigenteam is in 2002 driemaal en in 2003 tweemaal in zijn geheel bijeen geweest. Tijdens deze bijeenkomsten zijn de afronding van het Preadvies laagveenwateren en een voorbereidende studie van het onderzoek besproken. Hierbij heeft het team enkele malen een veldbezoek gebracht.

Tussentijds heeft het onderzoeksconsortium onderling intensief contact. De diverse adviesaanvragen van derden vormen ook een gelegenheid waarbij er contact en uitwisseling is tussen leden van het deskundigenteam, vaak ook gecombineerd met een veldbezoek.

Het deskundigenteam is een inspirerende club met een evenwichtige samenstelling: onderzoekers met verschillende disciplines, waterbeheerders en terreinbeheerders. Er zijn geen mensen uit het team gestapt. Toegetreten in 2002 is Allard van Leerdam van Staatsbosbeheer. Hij vervangt hiermee Bert Takman.

4.9 Deskundigenteam Fauna

Het Deskundigenteam Fauna heeft binnen de organisatie van OBN Kennis een uitzonderingspositie. Bij dit deskundigenteam omvat geen specifiek ecosysteem, maar het aspect fauna van alle ecosystemen.

4.9.1 Onderzoek

Het team heeft ten eerste als taak een aantal 'inhaalragen' te begeleiden voor ecosystemen waar al relatief veel bekend is van vegetatie en abiotische processen. Inmiddels zijn er twee inhaalragen afgerond met een omvangrijke bureaustudie: die voor het heidelandschap (met vennen, natte en droge heide, stuifzand en heischraal grasland) en die voor het duinlandschap (met duinplassen, natte duinvalleien, kalkarme en kalkrijke duingraslanden, natte en droge duinheide). Er zijn plannen voor een vervolgstap, namelijk referentieprojecten in veldsituaties, om de opgeschreven kennis (die deels nog het karakter van hypothesen heeft) te toetsen.

Als er nieuw onderzoek wordt gestart in een ecosysteem, moet de fauna worden meegenomen in het onderzoek, als integraal onderdeel van de levensgemeenschap. Dat dit niet altijd lukt, blijkt uit het (door financiële beperkingen) nagenoeg ontbreken van de fauna in het onderzoek aan laagveenwateren en verlanding. Daarvoor zal in de toekomst dus toch nog een inhaalslag nodig zijn. Daar staat tegenover dat het wél mogelijk was om de fauna mee te nemen in trajecten die gestart zijn bij hoogvenen, stuifzanden en hellingschraallanden. Meer hierover staat in de hoofdstukken van de betreffende deskundigenteams. Het deskundigenteam Fauna begeleidt deze projecten voor wat betreft het aspect fauna. De rol van het deskundigenteam verandert daarmee dus, van 'zelf initiërend en (als enige) begeleidend' naar 'samen met het team dat verantwoordelijk is voor een bepaald ecosysteem een project begeleiden'.

Op deze manier wordt de fauna op een goede manier verankerd in het werk van de andere deskundigenteams.

Het eerste referentieproject dat door het deskundigenteam Fauna is begeleid, is het project in het Korenburgerveen. Dit gebied is uitgekozen vanwege het complexe karakter van het landschap in combinatie met de grootschaligheid van de effectgerichte maatregelen. In de afgelopen periode kwam het rapport over de eerste fase gereed. Ondanks de zeer beperkte financiële mogelijkheden in 2003, kon fase 2 toch starten: het was één van de twee projecten die in dat jaar gefinancierd konden worden.

Naast de begeleiding van de genoemde grote projecten, heeft het team zich ook beziggehouden met kleinere projecten. Zo is het rapport over de effecten van begrazing in duingrasland op Vlieland gereedgekomen, een project met een zogenoemde BACI-opzet (vergelijking tussen Before, After, Control en Impact).

4.9.2 Kennistransfer/communicatie

In de verslagperiode zijn er workshops gehouden over het toepassen van effectgerichte maatregelen op landschapsschaal. Afgezien van het feit dat de op abiotiek en vegetatie gerichte maatregelen aan dit schaalniveau 'toe' zijn, is het met name voor de fauna belangrijk dat de beheerder zich bewust is van de eisen die dieren stellen t.a.v. de ruimtelijke rangschikking van de structuren binnen het landschap en de kwaliteit daarvan. Om de discussie te voeden, hebben leden van het team en faunaonderzoekers, die zich met OBN-onderzoek bezighouden, een schriftelijke en mondelinge bijdrage geleverd, waarin aspecten als schaalverschillen, gradiënten, biotoopcombinaties en seizoensaspecten naar voren kwamen.

4.9.3 Functioneren van het deskundigenteam

Om de eigen kennis op peil te houden en te verdiepen, maar ook om contacten te leggen met terreinbeheerders, is het team een paar keer op veldbezoek geweest. In 2002 bezochten we het beekdallandschap van het Springendal. Bij het beekherstel ter plekke is expliciet rekening gehouden met de eisen van de beekfauna. Ook bezochten we een aangrenzend natuurontwikkelingsproject op verlaten akkers. In 2003 hebben we het resultaat bekeken van herstelprojecten op Zuid-Limburgse hellingschraallanden en aangrenzende middenbossen. Daarnaast werd, samen met het deskundigenteam voor stuifzanden een bezoek gebracht aan het Wekeromsche Zand. Tijdens dit bezoek is een vervolg gepland op de in 1993 reeds genomen maatregelen voor stuifzandregeneratie.

Tot slot heeft het deskundigenteam Fauna ook een zelfevaluatie uitgevoerd, die openbaar is gemaakt onder de titel: 'Het OBN-Deskundigenteam Fauna: wat is er bereikt en hoe kan het beter?'.

5 Adviseringsfunctie

5.1 Deskundigenteam Bossen

Voorjaar 2002 is een adviesaanvraag van SBB behandeld over Heerde en Gulbroek. DT-lid Boxman heeft met een collega DT-lid het advies afgehandeld.

5.2 Deskundigenteam Droge en Vochtige Schraallanden

In de verslagperiode zijn door het deskundigenteam twee adviezen uitgebracht. Beide adviezen gingen over de beoordeling van EGM-subsidieaanvragen:

- Beoordeling van de EGM-subsidieaanvraag voor het geschikt maken voor begrazing van het Smilder Oosterveld; een terrein bestaande uit droge heide, natte heide en twee vennen.
- Beoordeling van de EGM-subsidieaanvraag voor het plaggen en vervolgens geschikt maken voor begrazing van het terrein Ravenvennen; een terrein bestaande uit droge heide en natte heide.

5.3 Deskundigenteam Zwakgebufferde Oppervlaktewateren

In de periode 2002-2003 zijn door het deskundigenteam zwakgebufferde oppervlaktewateren voor tien terreinen adviezen uitgebracht. Voor het Rozenven, de Vennetjes op de Vughtse heide, het Beuven, het Eendenmeer en het Zwanenwater betrof het concrete adviezen over beheer- of herstelmaatregelen. Voor de adviezen over de Malpalievennen, het Veldsnijdersven, het Zevenmorgenziep, het Ganzenven en de Vennetjes bij St. Michielsgestel was enige mate van (voor)onderzoek noodzakelijk. Bij het advies over de Grootte heide ging het om kennisinbreng in brede zin.

5.4 Deskundigenteam Hoogvenen

Op verzoek van de terreinbeheerders heeft het deskundigenteam uitgebreide adviezen uitgebracht over drie terreinen, te weten het Wierdense Veld, Bargerveen en de Mariapeel. In alle gevallen ging het om uitgebreide plannen om hoogveenherstel in deze terreinen te bevorderen. Daartoe is de problematiek steeds in het veld toegelicht en bediscussieerd. De adviezen van het deskundigenteam hebben in meer of mindere mate geleid tot aanpassing van de oorspronkelijke plannen. Er is een tendens dat beheerders eerder dan voorheen het deskundigenteam inschakelen voor advisering. Voorts hebben een reeks van kleinere OBN-aanvragen voor projecten in hoogveenterreinen het deskundigenteam gepasseerd.

5.5 Deskundigenteam Droge Duinen en Stuifzanden

In de verslagperiode zijn door het deskundigenteam adviezen uitgebracht over vier terreinen, namelijk de Amsterdamse Waterleidingduinen, Westduinpark en de Bosjes van Poot, de stuifzanden Beerze en Lemelerberg en tenslotte het Kootwijkerzand. Drie adviezen betroffen het instemmen met voorgestelde beheermaatregelen/subsidieaanvragen, of nadere precisering ervan. Het vierde advies was veel breder en ging in op kansrijkdom, herstel- en ontwikkelingsbeheer, randvoorwaarden, instandhoudingsbeheer, recreatief medegebruik, procedure en monitoring in het perspectief van de actuele situatie van beide gebieden, inclusief ligging en oppervlakte, abiotische terreineigenschappen en biotische kenmerken.

5.6 Deskundigenteam Natte Schraallanden

In 2002 en 2003 is een advies verstrekt over het beheerplan Polder Meerzicht/Overlanden Nieuwe Meer aan de Coöperatie Bosgroepen Midden Nederland. Het advies had betrekking op EGM-subsidiemogelijkheden voor nieuwe beheersvormen van deze Amsterdamse natuurterreinen. Geadviseerd werd meer aannemelijk te maken dat de achteruitgang het gevolg is van verdroging en verzuring en niet overwegend het gevolg is van successie, versnippering, eenvormig beheer in het recente verleden en het niet uitvoeren van gewenste inrichtingsmaatregelen.

5.7 Deskundigenteam Laagveenwateren

Het Deskundigenteam Laagveenwateren heeft in de verslagperiode regelmatig adviezen uitgebracht:

- IJperveld (2002): gericht op baggeren/plaggen en aanpassingen in de hydrologie.
- Limmerpolder (2002): advies over mogelijke alternatieven voor flexibel peilbeheer.
- Terra Nova en Loenderveense Plas (2002/2003): Adviezen over biomanipulatie, peilbeheer en hydrologie en herstel van legakkers. Na de eerste adviezen is het deskundigenteam betrokken en is het terrein betrokken in het huidige onderzoek.
- Molenpolder (2003): advies over baggermaatregelen (in combinatie met oordeel over hydrologie en waterkwaliteit).
- Bergse Plassen (2003): advies over baggeren.

In alle adviezen komt nadrukkelijk het aspect monitoring met speciale aandacht voor fauna terug.

5.8 Deskundigenteam Fauna

Het deskundigenteam Fauna heeft in de verslagperiode geadviseerd over de opzet van het project 'Effecten van brandbeheer op vegetatie en fauna in kalkarme duinen op Ameland en Terschelling'. Verder heeft het deskundigenteam meegedacht over de opzet van het voorbereidingsproject in de Malpievennen. De vennen kregen tot slot ook veel aandacht in een drietal specifiek op de fauna gerichte projecten, waarin gekeken is naar o.a. langetermijneffecten op de fauna, kolonisationsnelheden van ongewervelde dieren en het beperken van sterfte onder restpopulaties als gevolg van het uitvoeren van maatregelen.

6 Publicaties

Onderstaande OBN-publicaties zijn in 2002 en 2003 verschenen:

2002/084 O	Ontwikkeling en herstel van hoogveensystemen / bestaande kennis en benodigd onderzoek	Schouvenaars J.M., Esselink H., Lamers L.P.M., Molen P.J. van der
2002/151	jaarverslag 2000-2001	Grimberg
2003/139	eindrapport onderzoek herstel en beheer van Nederlandse hoogvenen 1998-2001	Tomassen, Smolders, Limpens, van Duinen, van der Schaaf, Roelofs, Berendse, Esselink, van Wirdum
2003/153	Gevolgen van verzuring, vermessing en verdroging en invloed van herstelbeheer op duinfauna (basisdocument)	van Turnhout, Stuijtzand, Nijssen, Esselink
2002/160 O	handleiding subsidie EGM 2003	G. van Ommering
2002/161 O	wie is wie bij OBN / 2002	leden OBN-platform
2003/173 O	effecten van vernatting in bossen	Olsthoorn, Kopinga, Tolkamp, van den Berg, ter Braak
2003/225 O	Hydro-ecologische systeemtypen met natte schraallanden in Pleistoceen Nederland	Jalink, Grijpstra, Zuidhoff
2003/227 O	Hoogveen ontwikkeling in veentjes en kleinschalige hoogveencomplexen op het Dwingelerveld; een landschapsbenadering. Deel 2; landschapsontwikkeling en hydrologie	Verschoor, Baaijens, Everts, Grootjans, Rooke, Van der Schaaf, De Vries
2003/228 O	pre advies stuifzanden	Bakker, Everts, Jungerius, Ketner-Oostra, Kooijman, van Turnhout, Esselink
2003/245 O	Uitvoering van vernattingsmaatregelen op praktijkschaal 1997-2003, ref. project Koelbroek	Boxman, Bartelink, Bossenbroek, Kemmers, Stortelder

In 2002 en 2003 zijn de OBN-nieuwsbrieven nr. 15, 16 en 17 verschenen. Verder zijn er tal van publicaties in o.a. vaktijdschiften, kranten e.d. verschenen. Aan een volledig overzicht hiervan wordt nog gewerkt. Dit overzicht wordt beschikbaar gemaakt via de in ontwikkeling zijnde OBN site.